

Dragica Haramija

VREDNOTE V SODOBNI MLADINSKI PROZI¹

V prispevku so najprej predstavljene različne definicije vrednot, pri čemer je treba opozoriti, da vrednote niso prirojena kategorija, temveč jih človek pridobiva skozi kognitivni, socialni, kulturni razvoj ipd. To hkrati pomeni, da sistem vrednot pri posamezniku ni skozi celotno življenje enak, temveč se spreminja. Pomembne so tudi druge kategorije, ki vzpostavljajo človekove vrednote, kakor jih navaja Schwartz (2012), npr. poklicna usmerjenost, spol, religija, kultura. V otroštvu in v najstniškem obdobju, ko se vrednote pri mladem bralcu šele razvijajo (vzpostavljajo), tudi mladinska književnost – pravzaprav vsaka knjiga posebej – zrcali sisteme vrednot. V mladinski književnosti so vrednote zgodovinsko pogojene (literarni kanon, sodobna književnost), odvisne so od književne zvrsti, vrste in žanra, pogojene so s starostjo bralca in njegovim razvojem (starejši kot je bralec, bolj kompleksne so vrednote), predvsem pa so odvisne od tvorca besedila, torej avtorjevih stališč.

Values as human characteristics in which we believe, guide our lives, judgements, aims and actions. The present article brings different definitions of values, although it has to be pointed out that values are not an in-born category; rather, they are a quality acquired through cognitive development. This means that individual's value system does not remain the same throughout his life, as it is constantly changing. Also important are other categories, shaping up individual's value system; according to Schwartz (2012), these are profession, gender, religion and culture. In childhood and adolescence when values of young readers are still in developmental phase, children's literature – every book specifically, in fact – mirrors value systems as well. Right versus wrong, decision making process, facing consequences of one's decisions, etc. In children's literature values are historically conditioned (literary canon, modern literature), depending on literary genre (fantastic literature allows for much more than realistic one), reader's age and his cognitive development (the older the reader the more complex the values that are being developed). In children's prose it is usually only one value, related to the literary work's topic, that is highlighted, while, on the other hand, quality juvenile novels are multilayered at the value level. Values in literary works in general are not the same from beginning to end; on the contrary, they are changing and maturing with regard to the course of the story and main heroes' age, new revelations, life situations, etc.

---

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (P6-0156), ki jo financira ARRS.

1 Uvod

Z vrednotami se ukvarjajo različne znanstvene discipline in jih tudi glede na svoje primarno raziskovanje različno razvrščajo, npr. psihologija, filozofija, verstva, sociologija, ne nazadnje pedagogika v najširšem smislu. Vrednote so tiste človeške značilnosti, v katere posameznik verjame, zato usmerjajo njegovo življenje: presojo, zastavljene cilje, dejanja. S stališča mladinske književnosti velja upoštevati tudi razvoj vrednot, kakor jih navaja Morris Massey (1988, citat po elektronskem viru 2017),² in sicer: do 7. leta otrokove starosti vplivajo na vrednote predvsem starši (*obdobje odtisov*: kaj je prav – narobe, slabo – dobro), od 8. do 13. leta vzgojitelji, učitelji, idoli (*oblikovalno-posnemovalno obdobje*: preizkušanje vsega), od 14. do 21. leta vrstniki (*obdobje socializacije*).

Shalom H. Schwartz že leta 1992 v raziskavi *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries* poudarja središčno mesto proučevanja vrednot v vseh znanstvenih disciplinah, ki so povezane s človekovim vedenjem (Rokeach 1973; povzeto po Schwartz 1992). Schwartz (1992: 1) utemljuje, da »navedene teorije opazujejo vrednote kot kriterij, po katerem ljudje izbirajo in presojujejo dejanja ter sprejemajo ljudi (vključno s samim seboj) in dogodke.« Pri tem opozarja, da so tudi univerzalne vrednote odvisne od starosti, izobrazbe, spola, poklica in so hkrati odvisne od odnosa do religije, kulture, izkušenj (predvsem od tega, kako vrednote sprejemajo drugi) in možnosti, ki so posamezniku dane.

V raziskavi, objavljeni leta 1992, je avtor ugotavljal (rezultati so navedeni po pomembnosti):³

- kaj ljudje v različnih državah uvrščajo med vrednote: univerzalizem, dobrota, tradicija, skladnost, varnost, moč, dosežki, užitek, spodbuda, samoregulacija
- ali obstajajo univerzalne vrednote: moč, dosežki, tradicija, varnost
- ali so vrednote enake ali podobne: odvisno je, ali jih preučujemo kot individualne, kolektivne ali mešane vrednote
- strukturo vrednot: kategorije; posamezne vrednote v okviru kategorij

Schwartz je leta 2012 dopolnil strukturo vrednot, ki jih deli na:

- samozadostne: dosežki, moč
- odprtost za spremembe: zadovoljitev, spodbuda, samoregulacija

---

² Njegovo delo o vrednotah In *What Works At Work* (1988) pomeni pomemben mejnik v raziskovanju vrednot.

³ Prvo definicijo in delitev vrednot je postavil skupaj z Biskym (1987). Za potrebe raziskave je Schwartz (1992) opredelil 11 kategorij, ki vsebujejo 56 vrednot (vljudnost, materialna neodvisnost, mir, samospoštovanje, kreativnost, ljubezen, spoštovanje, zdravje ...; več o tem prav tam: 61). Tako je nastal vprašalnik (neke vrste Vodnik po mojem življenju), na katerega so odgovarjali sodelujoči anketiranci. Raziskava je zanimiva predvsem zato, ker so bili ob drugih prebivalcih vanjo vključeni v vsaki državi tudi pedagoški delavci (ki predstavljajo precej homogeno skupino). V raziskavo so bile vključene naslednje kategorije: enakost (enake možnosti za vse), notranja harmonija (pomirjenost s samim seboj ali sprejemanje samega sebe), socialna moč (dominantnost), zadovoljstvo (zadovoljevanje želja), svoboda (dejanj in misli), duhovno življenje (poudarek na duhovnosti, ne na materialnem), občutek pripadnosti (občutek, da drugi skrbijo za nas), socialni red (družbena stabilnost), zanimivo življenje (prijetne izkušnje), smisel življenja (namen).

- tradicionalne vrednote: varnost, skladnost, tradicija
- izpolnitvene vrednote: univerzalizem, dobronamernost

Ob temeljnih 10 kategorijah vrednot, ki jih je razdelil v štiri skupine, je v modelu posebnega pomena njihova povezanost oz. njihovo vzajemno vplivanje.⁴

V slovenskem prostoru je Janek Musek razvil teorijo vrednot, pri čemer se naslanja predvsem na spoznanja iz psihologije (deloma tudi filozofije). Teoretik v monografiji *Osebnost in vrednote* (1993: 146) deli v dionizične in apolonske in nato dalje na posamezne kategorije.

Tabela 1: Vrednote po Janeku Musku

DIONIZIČNE VREDNOTE		APOLONSKE VREDNOTE	
Hedonske vrednote	Potenčne vrednote	Moralne vrednote	Izpolnitvene vrednote
čutne vrednote: užitki, uživanje življenja, zabava, prosti čas, avanturizem	statusne vrednote: ugled, moč, uveljavljanje, socialna moč, avtoriteta, bogastvo, uspeh, sposobnosti, ambicije, vplivnost	tradicionalne moralne vrednote: poštenost, dobrot, red, zakonitost, morala, pravičnost, širokomišelnost, pripravljenost pomagati, odpustičanje, zvestoba, odgovornost	spoznavne vrednote: spoznavanje
zdravstvene vrednote: zdravje	patriotske vrednote: patriotizem, narodni ponos, nacionalna varnost	socialne vrednote: družinska sreča, razumevanje v družini, ljubezen, zvestoba, prijateljstvo	estetske vrednote: lepota
varnostne vrednote: varnost, neogroženost, mir		societalne vrednote: sreča, blagostanje, mir, napredek, enakopravnost, socialni red, vračanje uslug, socialna pravičnost	kulturne vrednote: umetnost, kultura
			aktualizacijske vrednote: notranje zadovoljstvo, osebna rast, ustvarjanje, modrost, pogum, življenjske spremembe, vznemirljivo življenje
			verske vrednote: vera, svetost, odrešenje

Vir: Kristijan Musek Lešnik, 2017: Kakšne vrste vrednot obstajajo? http://ipsos.si/VodenjeVIZ_VI_vrste_vrednot.html

⁴ Schwartz predstavi model vrednot v delu *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values* (Schwartz 2012: 13).

Janek Musek navaja univerzalne vrednote, ki se pojavljajo kot rezultat medkulturnih raziskav (Musek 1993: 148–149) v 11 vrednostnih kategorijah: dosežek, moč, samousmerjenost, stimulacija, hedonizem, univerzalizem, dobronamernost, varnost, konformizem, tradicija, duhovnost. Musek deli vrednote v dve kategoriji, in sicer v tiste, ki jih posameznik navezuje na to, kaj mu je všeč, in na tiste, ki jih navezuje na to, kaj je prav. V navedeni monografiji Musek pregledno podaja različna teoretična izhodišča o vrednotah od antike do sodobnosti (npr. Aristotel, Platon, Nietzsche, Spranger, Scheler, Veber).

Mojca Furjan (2016: 9) povzema osem izhodišč za klasifikacijo vrednot, ki jih je uvedel ameriški antropolog Clyde Kluckhohn (1951, Musek 1993):

- modalnost vrednot (pozitivne, negativne),
- vsebina vrednot (estetska, spoznavna, moralna itd.),
- intencionalni značaj vrednot (instrumentalne, terminalne),
- posplošenost vrednot (generalne, specifične),
- intenziteta (centralne, periferne),
- eksplicitnost (implicitne, eksplicitne),
- obseg vrednot (idiosinkratične, skupinske, kulturne),
- organiziranost vrednot (izolirane, integrirane, hierarhitirane).

S stališča filozofije navaja Friderik Klampfer (2003: 45), da je del moralne teorije aksiologija ali teorija vrednot. Pri tem avtor opozarja na nujnost premislekov o dobrem v povezavi z zlom in izlušči tri prioritete, ki jih umesti glede na pomembnost (Klampfer 2003: 53): »1. Ne povzročaj zla, 2. Prepreči zlo, 3. Delaj dobro.«

V monografiji *Etika. družba, država (I)* Janez Justin (1997: 80–81) predstavlja sociološki vidik vrednot,⁵ pri čemer ob primerjavi različnih konceptov moralne vzgoja v Evropi navaja (rangirane po pogostosti) teme, ki so najpogosteje obravnavane: okoljska zavest, medkulturna vzgoja, mednarodno razumevanje, državljanstvo, demokracija, mir, protirasizem, strpnost, nacionalna zavest in identiteta, človekove pravice, enakost spolov, družbena pravičnost, nenasilje, svoboda, odgovornost, človečnost, potrošništvo, droge, alkohol, zdravje. Veljavni učni načrt za osnovnošolski predmet Državljanstva in domovinska vzgoja ter etika (2011: 5) je opredeljen kot sestavni del »družboslovnega in humanističnega izobraževanja«. Eno od pomembnih področij predmeta je razvoj kritičnega mišljenja, pri čemer je bistvenega pomena razprava o etičnih načelih, ki so podlaga človekovih pravic.

Inštitut za etiko in vrednote Jože Trontelj predstavlja na svoji spletni strani ogrodje etike in vrednot (<http://www.iev.si/slv/framework/>), pri čemer je v središče delovanja postavljena misel, da so znanje, etika in vrednote tisti dejavniki, ki omogočajo pozitiven družbeno razvoj.

Deset vrednotnih domen je dobro presečišče vrednot, ki jih navajajo različne znanstvene discipline:

- življenje, narava, zdravje,
- humanost: koncept človekovega dostojanstva in iz njega izhajajoče pravice,
- skrb za sočloveka: naša življenja so soodvisna, zato je skrb za druge temelj obstoja ljudi/družbe,

---

⁵ Vključen je tudi pedagoški vidik, saj se navezuje na predmet etika in družba – v kurikulumih je predmet sicer različno poimenovan.

- integriteta: postulat dobrega značaja,
- pravičnost: obravnavanje vseh ljudi brezpogojno enako,
- univerzalizem: prepričanja in ravnanja, ki so v splošno dobro človeštva,
- kultura: človekove stvaritve,
- tradicija: kulturni, materialni in duhovni dosežki družbe,
- delo in ustvarjalnost: bistvo naše civilizacije,
- znanje in modrost: temelja stabilnosti.

Marija Švajncer v prispevku *Etika in mladinska književnost* (1991: 53) poudarja:

Spraševanje se lahko navezuje na razmerje med etiko kot filozofsko disciplino in teorijo mladinske književnosti, prav tako se je treba zamisliti nad odnosom med predmetom etike – moralo kot praktično uveljavitvijo in neposrednim oblikovanjem moralnih pravil v medčloveških razmerjih ter mladinsko književnostjo kot umetniškimi snovanjem in torej reflektiranim orisom otroškega in človeškega bivanja nasploh, to eksistiranje pa ima tudi etične razsežnosti.

Glede na navedene sisteme umeščanja vrednot in iskanja teh v mladinski književnosti, lahko ugotovimo, da je nujno upoštevanje otrokove razvojne stopnje in posledično zmožnosti razumevanja posamezne vrednote.⁶ Ne nazadnje o tem, da je treba pri otrocih razvijati pozitivne vrednote, ki naj bi se jih kot družba tudi držali, ne dvomi nihče, konflikt med ljudmi nastopi, kadar se prioritete vrednot razhajajo.

Tabela 2: Kako se razlikujejo osebnostne lastnosti in vrednote.

Osebnostne lastnosti	Vrednote: so kriterij za presojo vedenja (lastnega in obnašanja drugih)
Kakšni smo.	Zakaj nekaj počnemo (namen).
Predstavljajo naš potencial.	Predstavljajo naše cilje.
Se razlikujejo v intenzivnosti in pogostosti.	Se razlikujejo v pomembnosti.
So pozitivne in negativne.	So zaželeni in nezaželeni.
Z njimi lahko pojasnjujemo vedenje.	Z njimi pojasnjujemo vedenje.
Včasih enaki izrazi za oboje (npr. ambicioznost).	Z njimi opravičujemo izbire in dejanja kot legitimna in vredna.

Vir: Marta Licardo, 2016: *Teacher's role in child's introducing into social environment*.

2 Mladinska književnost in vrednote

Mladinska književnost je dolgo sodila bolj na področje pedagogike kakor književnosti, premiki njenega vrednotenja na nivoju vsebin in preučevanja (literarna zgodovina in teorija) so se na Slovenskem zgodili sorazmerno pozno.⁷

⁶ Npr. Marta Licardo (2017) je na populaciji študentov predšolske vzgoje preučevala njihov odnos do vrednot, pri čemer opozarja da so raziskave o vrednotah vzgojiteljev zelo pomembne, saj so vrednote in prepričanja temelj predšolskega izobraževanja.

⁷ V študijskem letu 1960/61 je bil na Pedagoški akademiji Maribor vpeljan predmet Mladinska književnost z vidika mladinske psihologije, za katerega je bila habilitirana Alenka Glazer. Več o tem v članku *Prispevek Alenke Glazer k razvoju teorije slovenske mladinske književnosti*.

Depedagogizacija mladinske književnosti, v naslednjem koraku pa tudi detabuizacija tem in motivov,⁸ seveda ne pomenita opustitev vrednot v (mladinski) književnosti. Pri tem velja izpostaviti opozorilo Marije Švajncer (1991: 53), da

[t]eorija mladinske književnosti skuša ohranjati terminološko natančnost literarne vede, vendar pa so tudi njene posamezne sestavine opis otrokovih psihičnih stanj, razčlenjeni so kognitivni vidiki, podani so razvojni aspekti socializacije, opaziti je poglobljanje v vzročno-posledične verige, torej v namen literature in v njene estetske, vzgojne in ideološke učinke.

2.1 Mladinska književnost in empatija

V zadnjih nekaj letih je empatija, torej sposobnost zaznavanja čustev drugih oseb, močno pridobila na pomenu, še posebej v izobraževalnem okolju. Empatija vedno bolj postaja lastnost, ki jo velja razvijati skozi pozitivne vrednote tudi z branjem kakovostnih literarnih del. Zanimiv pogled na razvijanje empatije ob branju književnih del pri otrocih je podan na spletni strani, namenjeni učiteljem, Teachthought: objavljena je lestvica tridesetih najboljših knjig, ki učijo otroke empatijo.⁹ Seveda gre večinoma za primere iz angleškega govornega področja, pa vendarle imamo tudi v Sloveniji prevedenih nekaj mladinskih literarnih del, ki so na priporočeni lestvici: (2) R. J. Palacio *Čudo*, (5) Katherine Applegate *En in edini Ivan*, (12) Scott O'Dell *Otok modrih delfinov*, (16) Elie Wiesel *Noč*, (29) Katherine Paterson *Most v Terabitijo*, (30) E. B. White *Karlina pajčevina*. Navedena dela so visoko kakovostna, hkrati pa so izrazito usmerjena k razvijanju empatije in občutljivosti posameznika (mladega bralca).

Na spletni strani Tinybop je objavljen seznam trinajstih knjig, ki najmlajše (predšolska otroke) učijo empatije skozi inkluzivno vzgojo, žal pa ni še nobena slikanica s seznama prevedena v slovenščino.¹⁰ Med drugimi je na seznamu slikanica *Amos in Boris* Williama Steiga, tema prijateljstva je bila eden od motivov uprizoritve v lutkovni predstavi *Akvarij* (premiera Lutkovno gledališče Ljubljana 2017). Pri tej skupini beriva so poudarjene vrednote prijateljstva, iskrenosti, varnosti.

Na spletni strani Common sense education, namenjeni učiteljem in staršem v Združenih državah Amerike, ki prav tako spodbuja učenje empatije s pomočjo knjig (hkrati je tudi prodajna stran), si velja ogledati, kako so knjige predstavljene in opremljene. Na spletni strani so zbrane same odlične knjige, natančno imajo

⁸ Z detabuizacijo se začnejo v mladinski književnosti odpirati nove teme, npr. spolnost, spolne zlorabe, medvrstniško nasilje, smrt, odvisnosti, problemi in stiske ob odraščanju in soočanje z odraslostjo.

⁹ Seznam vseh del je dostopen na spletnem mestu <http://www.teachthought.com/pedagogy/50-of-the-best-books-to-teach-children-empathy>.

¹⁰ Seznam del je dostopen na spletnem mestu <https://tinybop.com/blog/13-books-to-spark-conversations-about-empathy>: *Last Stop on Market Street* Matt de la Peña, ilustriral Christian Robinson, *Just Because* avtorska slikanica Amber Housey, *A Sick Day for Amos McGee* Phillipa C. Steada, *Stand In My Shoes* Boba Sornsona, *Tough Guys (Have Feelings Too)* Keitha Negleyja, *Sumi's First Day of School Ever* Jouna Un Kima and Soyung Pak, *Tight Times* Barbare Shook Hazen, *The Invisible Boy* Trudy Ludwig z ilustracijami Patrice Barton, *Enemy Pie* Dereka Munsona, *The Monster Who Lost His Mean* Tiffany Strelitz Haber z ilustracijami Kristie Edmunds, *Hey, Little Ant* Phillipa M. Hoosa in Hannah Hoose.

določeno pričakovano starost bralca. Ob povzetku zgodbe so zabeležene še ocena izobraževalne vrednosti, pozitivnega sporočila, pozitiven vzorec pravil, količina nasilja, spolnosti in strašljivih elementov, ocena jezikovnih sredstev (tudi jezikovne korektnosti).¹¹ Nadalje je pri vsakem literarnem delu dodan didaktični instrumentarij in spodbude za pogovor o knjigi v družini, torej v otrokovem matičnem okolju. Na ta način – ne glede na to, ali se strinjamo z vrednoto, ki je v posamezni knjigi zapisana – je vzpostavljena platforma za družinsko pismenost ne samo v predšolskem obdobju, ko otrok še ni samostojni bralec, temveč za celotno obdobje branja mladinske književnosti in naslovniško odprtih knjig.

3 Vrednote v mladinski prozi

Ob združevanju predhodnih analiz prek 2000 literarnih del¹² se je pokazalo, da gre za preplet mnogih dejavnikov, pri čemer jih velja posebej izpostaviti pet:

- zgodovinsko pogojenost vrednot,
- njihovo odvisnost od književne vrste in žanra,
- vlogo avtorjevih vrednot,
- vlogo bralca in njegovo tvorjenje pomenov ob branem literarnem delu,
- vloga odraslega, profesionalnega ali neprofesionalnega posrednika, in njegovo razumevanje vrednot.

Vrednote so v (mladinskih) književnih delih zgodovinsko pogojene (literarni kánon, sodobna književnost). Zaradi različnih vrednot, ki so se pojavljale skozi človeško zgodovino, je ob raznolikih delitvah vrednot potrebno zavedanje, da so vrednote, veljavne v času nastanka, identificirane vrednote v specifičnih družbenih in geografskih razmerah. V starejših obdobjih slovenske mladinske književnosti velja izpostaviti, da so bile v ospredju tiste vrednote, ki jih je opaziti v vzgojno-poučnem in idealizacijskem tipu književnosti, kakor ju poimenuje Igor Saksida (1994: 88–121). V prvem tipu gre za poučevanje vrlin oz. kreposti, v drugem za preoblikovanje otroštva v idilo. Prav tako je Marjana Kobe v monografiji *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem 1778–1850* (2004) predstavila vzorec »moralnovzgojnega besedila, ki mu intencionalnost nedvoumno izpričuje otroški glavni lik: ta je nosilec moralnovzgojnega sporočila teksta, skladno z nazori filantropinistične vzgojne doktrine, da je otroškim bralcem vrstnik najučinkovitejši zgled oz. svarilo« (Kobe 2004: 238).

Vrednote so odvisne od književne zvrsti, vrste in žanra, pri čemer že temeljna določila umeščanja nekega besedila zaradi njegovih strukturnih, motivno-tematskih, oblikovnih, vsebinskih in drugih značilnosti dela samega, vplivajo na bralčev strukturiranje vrednostnega sistema o literarnem delu in o skladnosti vrednot v literarnem delu z bralčevimi lastnimi vrednotami. Razlikovalni element med

---

¹¹ Povezava do prodaje knjig je dostopna na <https://www.commonssensemedia.org/lists/books-that-teach-empathy>.

¹² Analize obravnavanih literarnih del so objavljene v monografijah *Slovenska realistična avanturistična mladinska proza* (2000), *Sedem pisav* (2009), *Holokavst skozi otroške oči* (2010), *Nagrajene pisave* (2012), *Poetika slikanice* (2013) in *Vloga živali v mladinski književnosti* (2015) in obravnavana dela v številnih člankih.

realističnimi in fantastičnimi¹³ književnimi vrstami, na katerega opozarja že Maria Nikolajeva (1996: 122), je kronotop, ki je »neločljiva medsebojna povezava prostora in časa«. Nikolajeva je povzela kategoriji enotnosti prostora in časa (imenovano tudi prostorčas) po Bahtinu (1982: 219–220):

V literarnoumetniškem kronotopu se prostorska in časovna znamenja družijo v pomenljivo in konkretno celoto. Čas se zgošča, strjuje, postane umetniško otipljiv; prostor pa se intenzificira in vključuje v gibanje časa, sižeja, zgodovine. Časovna znamenja se odstirajo v prostoru, prostor pa dobiva pomen in razsežnosti v času. To križanje nizov in združevanje znakov je značilno za umetniški kronotop. /.../ Literarni kronotop je pravzaprav zvrstnega pomena. Lahko odkrito rečemo, da so zvrsti in njene podvrste odvisne od kronotopa, pri čemer je čas vodilno načelo literarnega kronotopa. Kronotop kot oblikovno-vsebinska kategorija določa (v precejšnji meri) tudi podoba človeka v literaturi; podoba človeka je vedno resnično kronotopična.

Bahtin je teorijo kronotopa primarno navezal na roman, a se, kot sam ugotavlja v zgornjem citatu, pojavlja v vseh književnih vrstah. Za preučevanje vrednot je zelo pomembno folkloristično načelo teksta (besedilo, torej vsebina in vse druge pravljične karakteristike), konteksta (kdaj so bile pravljičnice napisane in komu so bile namenjene) in teksture (kako so zapisane: jezikovna sredstva, teme, poudarki), saj se temelj žanrskega spomina skriva ravno v podobnih elementih ljudskega in avtorskega slovstva posamezne književne vrste.¹⁴ Žanrski spomin pomeni funkcioniranje literarnih zvrsti kot spominskih shem, ki »kognitivno organizirajo pisanje in sprejemanje besedil ter sooblikujejo poglede na svet skozi več zaporednih rodov« (cit. po Juvan, 2006: 198; Keunen, 2000). S teorijo žanrskega spomina je Keunen (2000) povezal spominske sheme, kakor jih definirata psiholog Frederic Bartlett in Bahtinov koncept kronotopa. Kulturni spomin na polju literature, torej žanrski spomin, označi Marko Juvan (2006: 196) kot »specifično strukturo besedil kot temporalnih sledi; proces graditve in reprodukcije literarnega kanona; medbesedilnost«.

V literarnem delu so vrednote odvisne od avtorjev kot tvorcev besedil in njihovih lastnih vrednot (v neki družbeni, politični ali kulturni situaciji). Odvisne so tudi od namena, zaradi katerega pisatelj vplete v svoje delo neko vrednoto; namen pa je zgodovinsko, geografsko, družbeno pogojen.¹⁵

Vrednote so odvisne od bralčevega sprejemanja in razumevanja besedila. Pogojene so s starostjo bralca, z njegovim kognitivnim, socialni, kulturni razvojem, z njegovimi izkušnjami. Bralčeva interpretacija besedila se lahko bistveno razlikuje od tvorčevega pogleda na literarno delo in seveda ni ali pa vsaj ni nujno enaka

¹³ Fantastične književne vrste obravnavamo kot superžanr fantastike (več o tem Artnik 2010), ki se deli v tri velike skupine: dvodimenzionalni fantastiko in znanstveno fantastiko ter enodimenzionalno fantazijsko književnost.

¹⁴ Na ta način se pravzaprav vedno vzpostavlja načelo teksta – konteksta – teksture, kakor ga pojmuje Marija Stanonik (2006).

¹⁵ Gaja Kos na gradivu problemskih romanov ugotavlja, da (Kos 2015: 103) »v grobem gre (lahko) za vzajemno delovanje družbe na mladinsko književnost oziroma na mladinske problemske romane in literature na družbo (torej mladostnike) /.../. Bržkone je torej vpliv družbe na literaturo, konkretno na mladinski problemski roman, vendarle večji kot obratno; literatura se torej v večji meri odziva na spremembe v družbi, kot pa jih povzroča. In če že, sprememb ne povzroča množično, pač pa pri posameznikih; opazneje s tem, da že obstoječe pojave in spremembe obravnava, jih prizna in tako širi obzorje.«

avtorjevi nameri o povedanem (torej o tem, kaj je avtor želel sporočiti s svojim besedilom). Pri branju otrok in mladostnikov igra pomembno vlogo tudi stopnja razvitosti bralne pismenosti posameznika: kaj nekdo čuti v besedilu kot pomembno sporočilo, na kakšen način je to podano, predvsem pa, ali mladi bralec dosega stopnjo branja z razumevanjem.

Med knjigo in mladega bralca v proces razumevanja literarnega dela in posledično vrednot, ki jih to predstavlja, vstopata še dve skupini odraslih, profesionalnih (torej vzgojiteljev, učiteljev, knjižničarjev, kritikov) in neprofesionalnih posrednikov (to so starši in drugi odrasli, ki ne vstopajo v polje književnosti skozi kurikularno branje).¹⁶ Tudi njihov koncept vrednot je za vrednotenje mladinske književnosti nadvse pomemben, saj to pomeni, da ima mladinska književnost dva naslovnika: mladega bralca in odraslega. Saksida (2016) v koncept dvojnega naslovnika vnaša še okoliščine branja, s tem pa opozarja, da je treba mladega in odraslega bralca glede na bralne okoliščine razvrščati v »štiri temeljne tipe naslovnikov mladinske književnosti« (Saksida 2016: 234), in sicer: otrok kot bralec – posameznik, otrok kot šolski bralec, odrasli kot bralec – posameznik in odrasli kot šolski bralec. K slednjemu tipu velja seveda prištevati tudi knjižničarje kot mentorje branja in literarne kritike mladinske književnosti, ki v javnem bralnem položaju ne berejo le za lastni užitek.

Za obravnavo vrednot v mladinski književnosti smo iskali vzorčne primere za posamezno vrednoto, da bi na podlagi izbranih besedil lažje utemeljili koncepte vrednot, ki se pojavljajo. Med različnimi teoretičnimi izhodišči smo se za predstavitev konkretnih izbranih besedil naslonili na Schwartzovo (2012) strukturo vrednot ob upoštevanju Masseyjevih (2017) mejnikov razvoja vrednot.

Tabela 3: Sodobna slovenska mladinska literarna dela, umeščena v sistem vrednot

	Obdobje odtisov (do 7. leta)	Oblikovalno-posne- movalno obdobje (od 8. do 13. leta)	Obdobje socializacije (od 14. do 21. leta)
Samozadostne vrednote: dosežki, moč	Andreja Peklar: <i>Fant z rdečo kapico</i>	Nataša Konc Lorenzutti: <i>Kakšno drevo zraste iz mačka</i>	Marjana Moškrič: <i>Sanje o belem štrpedu</i>
Odprtost za spremembe: zadovoljitev, spodbuda, samoregulacija	Aksinja Kermauner in Zvonko Čoh: <i>Žiga špaget gre v širni svet</i>	Peter Svetina: <i>Modrost nilskih konjev</i>	Vinko Möderndorfer: <i>Kit na plaži</i>
Tradicionalne vrednote: varnost, skladnost, tradicija	Bina Štampe Žmavc in Svjetlan Junaković: Muc Mehkošapek	Feri Lainšček: <i>Mislice</i>	Slavko Pregl: <i>Car brez zaklada</i>
Izpolnitvene vrednote: univerzalizem, dobronamernost	Ida Mlakar in Ana Razpotnik Donati: <i>Čarmelada</i>	Dim Zupan: <i>Hektor</i>	Janja Vidmar: <i>Otroci sveta</i>

¹⁶ Boža Krakar Vogel (2016: 15) opredeljuje branje, ki »se znotraj kurikula razlikuje glede na okoliščine (cilje, izbiro besedil in strategije obravnave) na šolsko in delno prostočasno.« V delno prostočasno ali motivacijsko branje pa avtorica uvršča branje za Cankarjevo priznanje, za bralno značko in v bralnih klubih.

3.1 *Samozadostne vrednote*

Avtorska slikanica Andreje Peklar *Fant z rdečo kapico* (2006) sodi med razlagalno-mitološke pripovedke in ima posredno določen čas in prostor (železna doba, Vače). Deček z rdečo kapico se je pogumno srečal z jelenom, ki je delal škodo ljudem, s pogovorom in razumevanjem dosežeta premirje: jelen je bil nestrpen do ljudi, ker so mu ti pobili družino. Dečku uspe vzpostaviti mir med svojim ljudstvom in Zlatorogim jelenom, za nagrado pa dobi situlo. Slikanica postavi v ospredje vrednoto miru: ni zmagovalca, ne poraženca – pogovor lahko razreši nastalo situacijo.

Nataša Konc Lorenzutti v realistični pripovedi *Kakšno drevo zraste iz mačka* (2012) poudari razumevanje družinskih članov in družine kot najvišjo vrednoto, kar nakazuje, da se moč in varnost povezujeta. Vsako poglavje pripoveduje eden od otrok, iz njihovih zgodb bralec ugotovi, da so – kljub temu da živijo v isti družini – precej različni in vsak od njih si stvari razlaga malce po svoje. Kljub različnosti je navezanost tista, ki šteje.

Marjana Moškrič v romanu *Sanje o belem štrpedu* (2015) opozarja na problem neenakosti v družbi, na prepad med revnimi in bogatimi, ki je pravi vzrok osebnih dram. Dobra je povezava s protestnim gibanjem, ki umesti roman v naš čas.

3.2 *Odprtost za spremembe*

Delo *Žiga Špaget gre v širni svet* (2010), ki je izšlo kot tipna slikanica za slepe in slabovidne ter kot slikanica za gluhe in naglušne v znakovnem jeziku, s konceptom spodbuja strpnost polnočutečih otrok (ljudi) do drugačnosti. Na tematsko-motivni ravni temelji zgodba na zamenjavi (Kermauner 2010: 18): »Jaz sem v tebi videlo svoj strah, ti pa v meni svojo lakoto. Še dobro, da ni vse tako, kot se zdi na prvi pogled.« Razplet je usmerjen v razumevanje drugačnosti in sklenitev prijateljstva.

Temeljna odlika nonsensnih kratkih zgodb, zbranih v delu *Modrost nilskih konjev* (2010) Petra Svetine, je premislek o vrednoti prijateljstva: v sodobni (človeški) družbi, ki je naravnana izrazito storilnostno, so modrosti Huberta in Marcela pravzaprav večne bivanjske resnice, ki jih ljudje ne bi smeli pozabiti: nilska konja se znata pogovarjati in preživljati čas drug z drugim. Živali iz Svetinove knjige prerastejo v simbol idealne, prijazne in strpne (človeške) družbe.

Kit na plaži (2015) Vinka Möderndorferja je realistični socialno-psihološki roman o drugačnosti, odraščanju in odnosih. Pisatelj nevsiljivo opozarja na aktualno problematiko inkluzije, ki bo v celoti mogoča šele, ko bo družba dojela, da imamo ljudje enake potrebe in želje ter da ljudje s posebnimi potrebami ne predstavljajo nobene grožnje. In tudi to, da smo za kako reč vsi *počasni*. In da zrelost pomeni to, da znamo ob pravem času reči *oprosti*.

3.3 *Tradicionalne vrednote*

Sodobna pravljica *Muc Mehkošapek* (2003) Bine Štampe Žmavc skozi izrazito večplastno zgodbo upodobi problem sodobne odtujene družbe, katere temeljno težavo – odtujenost – je vendarle mogoče premagati, pa čeprav je ob tem potreben kanček domišljije. V sodobnem svetu, kjer vsi hitijo, antropomorfni Mehkošapek

uči ljudi pomembnosti medosebnih odnosov, zato si je treba vzeti za eno muco časa, ker je potem svet lepši in bolj mehak.

V zbirki klasičnih pravljic z naslovom *Mislisce* (2000) je Feri Lainšček objavil desetih pravljic, za katere pravi, da (Lainšček 2001: 5) »ne skrivajo svoje očaranosti z izročilom ljudske pravljice«. Literarni liki v teh pravljicah so odrasli, ki imajo imena in individualno izrisane značaje, pogosto pa so natančno izrisana tudi njihova čustva in duševno stanje.

Pravljice imajo tematski poudarek na milenarizmu (kakor ga utemeljuje Alenka Goljevšček 1991), ker je dobro nagrajeno in zlo kaznovano. V pravljicah, ne le v Lainščkovih, se slika lepši svet, ker, kakor pravi Nodelman (1996: 258), je »ena temeljnih resnic o pravljicah, da ne predstavljajo stvari, kot v resnici so, temveč tako, kot si predstavljamo, da bi morale biti.«

V realistični romanu *Car brez zaklada* (2009) Slavka Pregla je nujno upoštevati žanrski sinkretizem (kakor ga utemeljuje Alojzija Zupan Sosič),¹⁷ saj se zgodba odvija na stiku dveh žanrov (ljubezenskega in družbenega). V romanu se izrisuje misel, da je meja med pozitivnimi in negativnimi dejanji, mislimi, občutenji zelo krhka, katastrofalne posledice pa so običajno usodne za vse vpletene. Pri šestnajstih je življenje zgoščeno, polno dogodkov (prva ljubezen in strto srce, prvo delo, prvo plačilo, srečanje z drogo, kraja). Kljub ostrini socialnih odnosov je v literarnem delu precej humorja, komični elementi so vezani predvsem na Lenartovo družino (npr. Lenart ugotavlja, da je potrebno biti pri vzgoji staršev sila dosleden, sicer lahko stvari kar hitro uidejo iz rok).

3.4 Izpolnitvene vrednote

Slikanica *Čarmelada* (2008) Ide Mlakar in Ane Razpotnik Donati (kakor tudi vse druge slikanice iz serije o Štumfi in Kuštri) ima jasno izraženo idejo, katere temelj sta prijaznost in prijateljstvo med ljudmi. Coprnički, ki sta pravzaprav navadni deklici, spoznata, da je to, kar sta zavrgli, nekaj najbolj dragocenega in šele takrat lahko odpreta pokrovček čarmelade. Modrina neba, pod katerim so upodobljeni najrazličnejši ljudje, ki jih združuje čarmelada, poudari globalnost v besedilu izražene ideje o pomenu prijateljstva, ki je največja čarovnija.

Dim Zupan je ustvaril serijo sedmih knjig o labradorcu *Hektorju* (2007–2011), v katerih personalni pripovedovalec Hektor po avtobiografskem principu realističnega vzorca doživljajske proze pripoveduje dogodke od skotitve do smrti (življenjski cikel: tak je red v naravi, na katerega ljudje želimo pozabiti), kar je ena od temeljnih univerzalnih izpolnitvenih vrednot. Hkrati pa ne opisuje le svojega življenja, temveč tudi dogajanje v svoji okolici. Hektorjeva merila niso človeška merila, celo nasprotno: pasji pripovedovalec velikokrat komentira človeška dejanja kot popolnoma nesmiselna ali vsaj nerazumna. Avtor, ki se s humorjem in blago ironijo

---

¹⁷ V študiji *Poti k romanu* Alojzija Zupan Sosič (2001: 71) ugotavlja, da »nedoločljiva vrstna identiteta romana in njegova pestra tipologija nakazujeta le eno trdno, ustaljeno in razvojno neproblematično romaneskno lastnost: sinkretizem. /.../ Romaneskni sinkretizem (zvrstni, vrstni, žanrski) je tako najstarejša in hkrati edina ustaljena značilnost, po kateri lahko roman prepoznamo še danes.« Sinkretizem se seveda pojavlja tudi v drugih književnih vrstah, ne le v romanu.

vseskozi uspešno brani pred tem, da bi mu pripoved zdrsnila v sentimentalnost, pa ostaja prepričljiv in v skladu sam s seboj tudi, ko v zadnjem delu serije (*Hektor in zrela hruška*) Hektorju dovoli izreči njegov (svoj) pogled na bistvo sobivanja v tem našem skupnem svetu (Zupan 2011: 56): »Pogledal sem jih, mojo družino, ki so družno točili solze, in se vprašal, kaj je bilo tisto, kar nas je vse moje življenje tako tesno držalo skupaj. Ljubezen. To je bila ljubezen.«

Kratkoprozna zbirka Janje Vidmar s fotografijami Benke Pulko *Otroci sveta* (2013) je pretresljiva medkulturna knjiga, ki spodbuja strpnost in sprejemanje drugačnosti. Hkrati pa, ker so v knjigi ubesedene zgodbe otrok z različnih koncev sveta, predvsem z roba družbe, predstavlja univerzalne vrednote človeštva. Kratke zgodbe so socialna slika sveta in globalni zemljevid otroštev. Svet bi moral biti otrokom prijaznejši, humanejši in v njem bi morale biti vsem dane možnosti za boljše in varnejše življenje. Strpnost bi lahko obrodila razumevanje, če bi ponotranjili občutljivost za ranljive skupine ljudi, v to skupino pa sodijo tudi otroci.

4 Sklep

Skozi mladinsko prozo se kažejo vrednote glede na starost potencialnega bralca, še posebej je to prepoznavno, če povežemo starost otroka in njegov razvoj z značajem vrednot, kakor ga pojmuje Clyde Kluckhohn (1951). Literarna dela, ki so usmerjena na otroke do sedmega leta starosti, upovedujejo eno vrednoto (gre torej za izolirane vrednote), ki jo skozi zgodbo večinoma razlagajo, kar ustreza vzpostavljanju vrednotnega sistema o tem, kaj je prav in kaj narobe. Glede na modalnost so vrednote v književnosti za najmlajše večinoma predstavljene kot pozitivni zgledi, njihova vsebina pa se navezuje na moralno držo (glavnih) literarnih likov. Večinoma so predstavljene generalne vrednote, ki so po intenziteti centralne, izražene so nedvoumno (eksplicitno). Glede na obseg predstavljajo otroška dela večinoma kulturne ali skupinske vrednote. Literarna dela, namenjena otrokom med osmim in trinajstim letom, vsebujejo po modalnosti pozitivne in negativne vrednote in so vsebinsko že bolj obsežne. Deloma so lahko izražene že implicitno, ne le eksplicitno, po intenziteti pa še vedno pripadajo centralnim vrednotam. Po posplošenosti so generalne, po obsegu še vedno skupinske ali kulturne, temeljni premik je pri njihovi organiziranosti, saj so pogosto integrirane ali hierarhizirane. V obdobju, ki ga Massey (1988) poimenuje obdobje socializacije, se predvsem v realistični mladinski prozi jasno izrisujejo hierarhizirane vrednote, glede na obseg pa sodijo v vse tri skupine, so torej idiosinkratične (se nanašajo na posameznika) ali/in skupinske ali/in kulturne. Pogosto so implicitno izražene, po intenziteti centralne in periferne. V mladinskem romanopisju se pojavljajo vse vrste vrednot, ki so po modalnosti pozitivne ali negativne. Intencionalni značaj vrednot, ki izraža zavestnost ali namernost, Musek (1993) deli v dve veliki skupini: med intencionalne vrednote prišteva tiste, ki se nanašajo na predstavo o želenih stanjih, med terminalne pa tiste, ki se nanašajo na način življenja. V besedilih za bralce ob koncu osnovne šole in v srednji šoli vrednote niso več slikane črno-belo, skozi literarno delo se pogosto spreminjajo, kar je povezano z odraščanjem in pridobivanjem izkušenj. Bolj kompleksno kot je literarno delo, več plasti različnih vrednot se skriva v njem.

Vrednote v mladinskih književnih delih seveda niso enoznačne, vsak avtor in vsak bralec si jih interpretira po svoje. Interpretacija je odvisna od starosti (otrok,

mladostnik, odrasli), okoliščin branja (prostočasno ali kurikularno oz. zasebno ali javno), posameznikove hierarhije vrednot, družbe in kulture.

Literatura

Gregor Artnik, 2010: *Literarnozgodovinski razvoj slovenske mladinske fantastične pripovedi* (magistrsko delo). Maribor: Filozofska fakulteta.

Mihail Bahtin, 1982: *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Commonsense, 2017. <https://www.commonsense.org/education/>. (Dostop 15. 6. 2017).

Robert Fulghum, 1992: *Vse, kar moram vedeti, sem se naučil v vrtcu: navadne misli o navadnih rečeh*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Mojca Fujan, 2016: *Vrednote študentov predšolske vzgoje*. Maribor: Pedagoška fakulteta (diplomsko delo).

Alenka Goljevšček, 1991: *Pravljice, kaj ste?*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dragica Haramija, 2016: Prispevek Alenke Glazer k razvoju teorije slovenske mladinske književnosti. *Otrok in knjiga* 96. 53–57.

Inštitut za etiko in vrednote Jože Trontelj: <http://www.iev.si/slv/about> (Dostop 3. 6. 2017).

Janez Justin, 1997: *Etika. družba, država (I)*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Marko Juvan, 2006: Kulturni spomin in literarni žanri: primer slovenskega soneta. *Sbornik praci Filozofické fakulty brněnské univerzaty*. https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102965/X_SlavicaLitteraria_09-2006-1_24.pdf?sequence=1 (Dostop 7. 8. 2017).

Bart Keunen, 2000: Bakhtin, Genre Formation, and the Cognitive Turn: Chronotopes as Memory Schemata. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*. Purdue University Press. <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1069&context=clweb> (Dostop 9. 9. 2017).

Friderik Klampfer, 2003: *Etiški pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej (Zbirka pojmovniki; knj. 3).

Marjana Kobe v monografiji, 2004: *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem 1778–1850*. Maribor: Mariborska knjižnica, revija *Otrok* in knjiga.

Gaja Kos, 2015: *Knjižne dvoživke: slovenski mladinski problemski roman*. Maribor: Aristej (Zbirka Dialogi).

Boža Krakar Vogel, 2016: Oblike kurikularnega branja literature. *Otrok in knjiga* 95. 5–16.

Marta Licardo, 2016: *Teacher's role in child's introducing into social environment*. Maribor: Faculty of Education.

Marta Licardo, 2017: Do the Values of Early Childhood Education Students Change During Their Study Programme? *Journal of Early Childhood Education Teacher* (v tisku).

Morris Massey, 2017: *Period of Development*. <http://www.lifebeyondlimits.com.au/nlp-insights/periods-of-development.html> (Dostop 8. 7. 2017).

Janek Musek, 1993: *Osebnost in vrednote*. Ljubljana: Educy.

Kristijan Musek Lešnik, 2017: *Kakšne vrste vrednot obstajajo?* http://ipsos.si/Vodenje-VIZ_VI_vrste_vrednot.html (Dostop 7. 7. 2017).

Maria Nikolajeva, 1996: *Children's Literature Comes of Age*. New York, London: Garland Publishing.

Perry Nodelman, 1996: *The Pleasure of Children's Literature*. New York: Longman.

Igor Saksida, 1994: *Mladinska književnost med literarna vedo in književno didaktiko*. Maribor: Založba Obzorja.

Igor Saksida, 2016: Dvogovorni bralni dogodek na visokošolski ravni. *Izboljševanje kakovosti poučevanja in učenja v visokoškolskem izobraževanju: od teorije k praksi, od prakse k teoriji*. Ur. Katarina Aškerc, Slavko Cvetek, Viktorija Florjančič, Manja Klemenčič, Barica Marentič Požarnik, Sonja Rutar. Ljubljana: Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja. 232–238.

Shalom H. Schwartz, 1992: Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Psychology*, 25. 1–65.

Shalom H. Schwartz, 2012. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, (2) 1. 1–20. <http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc> (Dostop 8. 8. 2017).

Marija Stanonik, 2006: *Procesualnost slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Marija Švajncer, 1991: Etika in mladinska književnost. *Otrok in knjiga* 32, (18). 53–56.

Teachthought, 2017: <http://www.teachthought.com/about/> (Dostop 14. 5. 2017)

Tinibop, 2017: <https://tinybop.com/blog/13-books-to-spark-conversations-about-empathy> (Dostop 18. 7. 2017).

Učni načrt *Državljska in domovinska vzgoja ter etika*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport; Zavod za šolstvo RS. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_DDE__OS.pdf (Dostop 11. 7. 2017).

Alojzija Zupan Sosič, 2001: Poti k romanu: žanrski sinkretizem najnovejšega slovenskega romana. *Primerjalna književnost* 1: 71–81.

Dragica Haramija